

da yaşayan Bozulus 1022'de (1613) Orta Anadolu'ya geldi. Bozulus'un bir kısmı eski yurdunda kalmıştı. Hükümet Bozulus'un geldiği yere gönderilmesini emrettiyse de bu emir hiçbir zaman uygulanmadı ve Bozulus Orta Anadolu'da yerleşti. Daha sonra bazı oymakları Batı Anadolu'ya ve Ege adalarına gittiler. Orta ve Batı Anadolu'da Türkmen adlı oymakların görülmesi Bozulus'un gelişyle ilgilidir. Osmanlı Devleti, 1102'de (1691) Türkmen oymaklarının harap durumdaki yerlere yerleştirilmesine girişti. Dört kola ayrılan Bozulus obaları evler yaptılar ve oturak hayata geçmeye başladılar. Dânişmendli adlı büyük Türkmen oymağının Aydın ve diğer bazı yerlerde iskân edilmesi başarı ile neticelendi. Dulkadirli eline mensup yirmi kadar oymak Çukurova'da Ayas, Berendi ve Kınık yörelerinde yerleştirildiyse de bu iskân başarılı sonuç vermedi. Çukurova'nın bilhassa doğu kısmı XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar oymaklara kışlak vazifesini görmek devam etti. Üçüncü iskân yeri olan Halep'in kuzeyindeki Menbic yöresine İlbeyli oymağı yerleştirildi. İlbeyliler günümüzde de bu yörede oturmaktadır. Fakat Halep Türkmenleri'ne mensup olarak Hama, Humus ve Trablus çevrelerinde dağınık şekilde yaşayan oymakların Hama-Humus arasındaki harap topraklarda iskânında başarı sağlanamadı.

Osmanlı Devleti, Aneze Arapları tarafından bir kısım köyleri yıkılan, geri kalanları da haraca bağlanan Rakka bölgesini şenlendirmek için bir teşkilât kurarak Beydili'nin Halep Türkmenleri ile Yeni İl'e mensup bütün obalarını, Bozulus'un göç etmemiş kalıntısını, Halep Türkmenleri ile Yeni İl'e bağlı diğer oymakları Belih ırmağının Akçakale'den Rakka'ya kadar uzanan kıysında yerleştirdi. Bütün bu oymaklar bir yıl sonra Anadolu'ya kaçtıysa da çoğu tekrar iskân yerlerine gönderildi ve kaçmamaları için bazı tedbirler alındı. Devlet bu iskânda ısrarcı olmuş, Aneze urbânının hücumlarını Rakka beylerbeyliği ve yerleştirilen oymaklarla önleyebileceğine inanmıştı. Fakat bu yöre Türkmen oymaklarının yaşamasına uygun değildi. Anezeler de Rakka yörelerinden uzaklaştırılmıştı. Bundan dolayı Türkmenler'le urbân arasında çatışmalar çıktı. Rakka en sonunda problem çıkaran iskân dışı Türk oymakları için bir sürgün yeri haline geldi. Devletin aldığı tedbirlerle rağmen Rakka ve Urfa bölgesine yerleştirilen oymaklardan çoğu ayrı ayrı zamanlarda Anadolu'ya kaçmayı başardı. Beydili obalarının ekserisi, Baraklar ve diğer bazı oymaklar XIX.

yüzyıla kadar Rakka'da kaldılar, bu yüzyılda onlar da Rakka'yı terketttiler. Rakka iskânında büyük ıstırap çeken Beydililer ile Baraklar bir asırdan fazla bir zamandan beri Gaziantep yöresiyle ona komşu yörelerdeki köylerinde yaşamaktadır. XIX. yüzyılda Çukurova'da âyanların hâkim olduğu dönemde Avşar, Bozdoğan, Cerid ve Tercirli oymakları öne çıkmıştı. Fırka-i Islâhiye'nin çalışmaları sonucu fırsat buldukça yağmalama hareketlerine girişiyordu. Tercirli Osmanlıye, Ceridler Ceyhan kazası dahilinde yerleşti. Bozdoğanlar da Kadirli ve Ceyhan kazalarında iskân edildi. Avşarlar ise Pınarbaşı, Tomarza, Sarız kazalarındaki yetmişden fazla köyde oturmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Divânü lügâti't-Türk, I, 56; III, 304-307; *Divânü lügâti't-Türk Tercümesi*, I, 55; III, 412-416; Makdisi, *Ahsenü't-tekkâsim*, s. 274, 275; Muhammed b. Abdülcebbar el-Utbi, *et-Târihu'l-Yemini* (Ahmed el-Menini, *el-Fethu'l-Vehbi* 'alâ Târihi Ebî Naşr el-'Utbi içinde), Kahire 1286, I, 336, 341; II, 79, 84; Gerdizi, *Zeynü'l-ahbâr* (nşr. Abdülhay Habîbi), Tahran 1347 hş., s. 176, 192, 198, 199, 200, 202-203, 272; Birüni, *el-Cemâhir*, Haydarâbâd 1355, I, 205; a.mlf., *el-Kânûnü'l-Mes'ûdî* (nşr. Seyyid Hasan Bârânî), Haydarâbâd 1374, II, 575; Nizâmülmülk, *Siyaasetnâme* (Köymen), s. 132, 136-137; İbnü'l-Cevzi, *el-Muntaẓam*, VIII, 114, 117, 134, 147, 157, 163; *Ahbârü'd-devleti's-Selcûkiyye* (Lugal), bk. İndeks; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, IX, 100, 158, 188-191, 377-391, 434, 441; Sibî İbnü'l-Cevzi, *Mir'âtü'z-zamân* (nşr. Ali Sevim), Ankara 1968, bk. İndeks; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-haleb*, II, 21, 63, 64; İbn Saîd el-Mağribî, *Kitâbü Baştî'l-arz* (nşr. J. V. Gines), Tivân 1958, s. 117, 118; Reşidüddin Fazlullâh-ı Hemedânî, *Câmi'ü'l-tevârih* (nşr. Behmen Kerfî), Tahran 1338, I, 35-36; İbn Kesir, *el-Bidâye*, XII, 48; Halîl b. Şâhin, *Zübdetü Keşfi'l-memâlik* (nşr. P. Ravaisse), Paris 1894, s. 105; Neşrî, *Cihannümâ* (Unat), s. 16, 17; Ebûlğazi Bahadır Han, *Secere-i Türk* (nşr. L. Baron Desmaisons), Amsterdam 1970, tür.yer.; Á. Vámbéry, *Travels in Central Asia*, London 1864, tür.yer.; N. N. Muravyev, *Journey to Khiva: Through the Turkoman Country*, London 1977, tür.yer.; V. V. Barthold, *Orta Asya Türk Tarihî Hakkında Dersler*, İstanbul 1927, dizin 4, 6; a.mlf., *Four Studies on the History of Central Asia* (trc. V. Minorsky – T. Minorsky), Leiden 1962, III, 77-170; Ahmed Refik, *Anadolu'da Türk Aşiretleri*, İstanbul 1930, tür.yer.; Kâmil Su, *Balıkesir Civarında Yörük ve Türkmenler*, İstanbul 1938; İbrahim Kafesoğlu, "Türkmen Adı, Manası ve Mahiyeti", *Jean Deny Armağanı*, Ankara 1958, s. 121-133; Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretleri İskân Teşebbüsü (1691-1696)*, İstanbul 1963, tür.yer.; Ali Rıza [Yalman], *Cenupta Türkmen Oymakları* (haz. Sabahat Emir), Ankara 1977, I-II; Yusuf Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, Ankara 1988, tür.yer.; Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri, Boy Teşkilâtı, Destanları*, İstanbul 1992; S. G. Ağacanov, *Oğuzlar* (trc. Ekber N. Necef – Ahmet Annaberdiyev), İstanbul 2002; Meliha Sitârâzade, "Riše-i Kelime-i Türkmen", *Mecelle-i Mütâla'ât-ı*

Âsyâ-yı Merkezi ve Kâf-kâz, sy. 5, Tahran 1373/1994, s. 77-82; Mehmet Saray, "Türkmenler", *İA*, XII/2, s. 661-673; Barbara Kellner-Heinkele, "Türkmen", *El²* (İng.), X, 682-685; Ali Pür Sefer Kasâbi Nejdâ, "Türkmen", *Dânişnâme-i Cihân-ı İslâm*, Tahran 1382/2003, III, 155-161; Ali Bölükbaşı, "Türkemen", *DMBİ*, XV, 163-174.

FARUK SÜMER

TÜRKÜ

Ezgi ile söylenen
anonim halk edebiyatı
nazım biçimi.

Köken bakımından Türk kelimesinin nisbet eki alarak "Türki" şeklinde oluştuğu, daha sonra Türkçe söyleyişe uydurulduğu kanaati yaygındır. Türküye "şarkı, deyiş, deme, hava, ninni, ağıt" da denilmekte, Anadolu'da türkü karşılığında yer yer "yır" adı da kullanılmakta, Tatar Türkleri'nin türküye "beyit" dedikleri bilinmektedir. Türküye Azerbaycan Türkçesi'nde "mahnı", Başkırca'da "halk yırı", Kazakça'da "türki, türük, halk anı", Kırgızca'da "eldikır, türkü", Özbekçe'de "türki, halk kaşığı", Tatarca'da "halk cırı", Türkmençe'de "halk aydımı", Uygurca'da "nahşa, koça nahşisi" denilmektedir. Türkü, aşık şiirleri gibi düzenleyicisi bilinenler yanında çoğunlukla düzenleyicileri bilinmeyen, sözlü gelenekte oluşup gelişen, çağdan çağa ve yöreden yöreye değişip zenginleşen, bazan bozulmalara uğrayan ve her zaman ezgi eşliğinde söylenen şiirlerdir. Türk halk şiirinin de en eski nazım biçimlerinden biridir. Bu adı taşıyan ilk manzumeye XV. yüzyıl başlarında Horasan'da rastlandığı kaydedilmektedir, Anadolu'da ise ilk örnekleri XVI. yüzyılda görülmektedir. İnsanların yaşadığı her çeşit olayı, bu olayların toplum içindeki yankılarını, kahramanlıkları ve tarihî olayları konu edinen türküler bir kültür hazinesidir. Herkesin anlayabileceği sade, tabii bir dille ve hece ölçüsüyle söylenenler yanında aruzla söylenmiş az sayıda örneğine de rastlanan türkülerin klasik edebiyat nazım biçiminde olanlarına "divan, selis, semâi, kalenderî, satranç" gibi adlar verilmektedir.

Türküler iki kaynaktan beslenir. Asıl türküler söyleyenleri bilinmeyen, halkın ortak malı olan ve halkı derinden etkileyen bir olay üzerine yakılanlardır. Bu olay bütün milleti ilgilendirecek kadar önemli olabileceği gibi dar bir çevreyle de sınırlı kılabilir. Aşk, gurbet, ölüm, kahramanlık, feth, seferberlik, doğal âfetler, oymak kavgaları, eşkiya baskınları, bir kalenin düş-

TÜRKÜ

mesesi, bir vatan parçasının elden çıkması gibi olaylarla sevdâ, talihe küsme gibi duygular türkülerin şartlarını hazırlayan sebeplerin başında gelir. Bu olaylardan birini yaşayan veya bu duygulardan birini taşıyan, sanatçı ruhuna ve yeteneğine sahip halktan birinin olayı halk şiiriyle ve ezgi eşliğinde ifade etmesi türküyü meydana getirir. Zamanla türküyü söyleyen kişinin adı, türkünün söz ve ezgi bölümleri gibi kişisel izleri ortadan kalkar ve türkû toplumun ortak malı olarak halk edebiyatı ürünü karakterine bürünür. Türkülerin oluşmasında ve yayılmasında ikinci önemli kaynak saz şairleridir. Saz şairi (âşık) gördüğünü, yaşadığını, duyduğunu sanat kabiliyeti ölçüsünde sazı eşliğinde dile getirerek topluma duyurur. Toplumdaki “türkücü-şair” bir bakıma eski Oğuzlar’daki ozanların devamı olarak türkülerin ortaya çıkmasını, yayılmasını ve yaşamasını sağlar. Eskiden ticaret kervanları ile dolaşan amatör ses sanatçıları ve askerler de saz şairleri gibi türkülerini yaymada önemli rol oynamıştır. Türkülerin yayılmasının diğer bir sebebi de fetihler dolayısıyla meydana gelen göçlerdir. Günümüzde iletişim araçları türkülerin yayılmasını kolaylaştırmakta, böylece beğenilen bir türkû kısa zamanda yurdun her köşesine ulaşmaktadır. Ancak bu durum yeni türkülerin yakılmasını önlemektedir.

Genellikle bağlama/saz eşliğinde söylenen türkû bu aletle hüviyet kazanır. Türkû yakıcıları daha çok sözle ezgiyi aynı anda üretirler. Konusunun toplumu derinden etkilemesi, ezgisinin dokunaklı ve sanat gücünün yüksek olması türkülerin uzun süre yaşamasının önemli sebeplerinden biridir. Zaman içinde söz ve ezgilerinde meydana gelen değişiklikler bunların birden çok yöreye ait sayılması gibi bir sonucu doğurmuştur. Değişik çevrelerde değişik duygular içinde söylenen türkülerin birtakım katma söz ve ezgilerle eski havalarını kaybedip başlangıçta bir kahramanlık türküsü, hatta bir ağıtken ezgisi oyun havasına yakınsa sonradan oyun havası durumuna geldiği de görülebilir.

Türkülerde halkın işlenmemiş sanat gücünü, sanat yeteneğini ve millî sanata ait konuları bulmak mümkündür. Bunları dile getiren olayları öğrenebilmek için türkûnün metnini tamamlayacak hikâyesini de bilmek gerekir. Türküler hem halkın sosyal hayatını hem müziği hem şiiri ilgilendirdiğinden halk bilimi incelemelerinde önemli bir yer tutar; bundan dolayı özel bir metotla incelenmeleri gerekir. Bu konuda üzerinde önemle durulan hususlardan biri tür-

külerin bir plan dahilinde derlenmesidir. Derleme yapılacak yöre ve bu yörenin insanları hakkında önceden yeterli bilgiye sahip olunmalıdır. Türkûnün sözleri ve mısra düzeni doğru yazılmalı, birtakım arkaik ve mahallî kelimeler olduğu gibi yazıya geçirilmeli, ezgi de sözlerle birlikte kaydedilmelidir. Türkülerin çok etkili bir ifade gücü vardır. Her türlü insanî duyguyu harekete geçirmeleri, toplumu bütün yönleriyle ele almaları ve yansıtmaları bunların başta gelen özellikleridir. Türkülerin dili halkın konuştuğu Türkçe’dir; ancak unuttulan bazı kelimelerin türkülerde canlılığını koruduğu görülmektedir. Bu sebeple özellikle dâimîlerin ilgilenmesi gereken bir çalışma alanıdır.

Türküler genelde üç yönden incelenir.

1. Ezgilerine göre, usulsüz olanlar (uzun havalalar) ve usullü olanlar (oyun havalaları, kırık havalalar, oturak havalaları) olmak üzere iki grupta ele alınır. 2. Konularına göre, olaya dayalı türküler ve duygu yönü ağır basan türküler diye iki kolda incelenebilir. Olaya ve duyguya dayalı türküler de lirik türküler, taşlama, yergi ve güldürü türküler, bir olayı hikâyeye eden türküler, tören ve mevsim türküler, iş ve meslek türküler, pastoral türküler, öğretici türküler ve oyun türkülerini şeklinde gruplandırılabilir. 3. Yapılarına göre ise hece ölçüsünün beşli kalıbından on altılı kalıbına kadar farklı ölçüler kullanılmıştır. Bu durum türkûnün biçimi üzerinde çeşitli tartışmalara yol açmaktadır. Mânî katarından veya koşma nazım biçiminden oluşan türküler de sıkça görülmekle beraber asıl türküler “bent” ve “kavuştak” adı verilen, bent ve kavuştaklarda yer alan mısra sayısının türkûden türkûye farklılık gösterdiği bağlamalı şekillerden oluşur (geniş bilgi için bk. Albayrak, *Ansiklopedik Halk Edebiyatı Sözlüğü*, s. 537-545).

BİBLİYOGRAFYA :

Hikmet Dizdaroğlu, *Halk Şiirinde Türler*, Ankara 1969, s. 102-121; Mehmet Özbek, *Folklor ve Türkülerimiz*, İstanbul 1972; a.mlf., *Türkülerin Dili*, İstanbul 2009; Enver Gökçe, *Eğin Türküleri*, Ankara 1982; Hamdi Hasan, *Saray-Bosna Kütüphanelerindeki Türkçe Yazmalarda Türküler*, Ankara 1987; Pertev Nallı Boratav, *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*, İstanbul 1992, s. 150-157; Mehmet Ali Abakay, *Dişarbakır Folklorundan Kesitler: Celâl Güzelses*, Dişarbakır 1995; Ali Yakıcı, *Halk Şiirinde Türkü*, Ankara 2007; Merdan Güven, *Türküler Dile Geldi*, İstanbul 2009; Nurettin Albayrak, *Ansiklopedik Halk Edebiyatı Sözlüğü*, İstanbul 2010, s. 537-545; a.mlf., “Türk Halk Şiirinde Biçim ve Tür Sorunu”, *Motif Akademik: Halkbilimi Dergisi*, sy. 1-2, İstanbul 2009, s. 142-159; a.mlf., “Türkü”, *TDEA*, VIII, 447-451.

NURETTİN ALBAYRAK

□ MÜSİKİ. Türkü, bestecisi bilinen müzik eserlerinin dışında kalan, çoğunlukla sahibi unutulmuş ve zaman içinde halkın kolektif katkısı ile şekillenmiş, anonim halk edebiyatı yahut âşık edebiyatı tarz ve üslûbunda, hece vezinli, Türkçe sözlü müzik eserleri için kullanılan genel bir tabirdir. Hece vezinli güfteler yanında aruz vezniyle ya da hece sayısı bakımından aruz veznine uydurulabilen söz kalıpları ile de seslendirilir. Kadın erkek her yaşta halk sanatkarının gelenek yoluyla öğrendiği veya üretmekle ezgiyle birlikte seslendirdiği türkû, güfteleri uzun bir zaman dilimi içinde gelişmiş halk beğenisini, halkın üretim ve tüketim anlayışını, geleneksel kavrayışını yansıtır. Doğumdan ölüme uzanan insan hayatının zengin dinî yahut din dışı duygu ve düşüncelerini dile getirir; gündelik olaylara değinir ve bazı tarihî konuları geniş hacimli manzum metinlerle hikâyeler eder. Bu güfteler gelenekte, çoğunlukla kıta tekrarlı ritmik veya serbest ritimli ezgi kalıplarına yahut stillerine giydirilmiş sıralı ya da tek kıtalı sözler halinde görülür.

Türkiye’de XX. yüzyılın ilk çeyreği içinde kavram, amaç ve araştırma yöntemleri tartışılan, ikinci çeyreği içinde saha araştırmalarıyla derlenip matbu nota yayınları yoluyla müzik çevrelerine ulaştırılan ve özellikle mahallî/profesyönel sanatçılar tarafından plak ve radyolar aracılığıyla geniş kitlelere dinletilen bu tarz eserler XX. yüzyılın başlarında türkû diye adlandırılmış ve bu adlandırma teknik bir başlık olarak toplum geneline yaygınlaştırılmıştır. Bu bağlamda Avrupa’da XIX. yüzyılın ikinci yarısında gelişen halk bilimi (folklor) çalışmaları ve alanın basılı kaynaklarını takip eden Türkçü fikir adamları ile müzikşinaslar önceleri “halk şarkısı” olarak tercüme edilen “chant populaire, volkslied, folk song” kelimelerini 1920’li yılların sonlarında türkû tabiriyle Türkçeleştirmişler; bu tabiri de zamanla “halk müzikisi” üst başlığı ile gelişen ve tanımlanan bir müzik türünün alt türlerini ve bütün repertuar elemanlarını kapsayan bir tabire dönüştürmüşlerdir.

Özellikle müzik çevrelerini etkisi altında tutan İstanbul çevresine mensup sanatçı ve araştırmacıların XX. yüzyılın ilk çeyreği içinde yoğunlukla kullanmaya başladıkları türkû kelimesi esasta Anadolu halk sanatkarlarının seslendirdikleri anonim eserleri, bu bağlamda geleneğe dayalı müzik türlerini, biçimlerini, çeşitlerini ve çeşitlemelerini bir bütün halinde karıştırmayı amaçlar. Ancak bu tabir belirgin